

УДК 330.112

Т. Загорська,
О. Кореновський

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено концептуальні аспекти концепції стійкого розвитку, показано необхідність пошуку механізмів переходу економіки до стійкого розвитку. Розглянуто роль ринкового механізму в становленні соціально-екологічно орієнтованої економіки. Акцентовано увагу на першочергових завданнях ринкової економіки для забезпечення економічної ефективності, ресурсно-екологічної збалансованості та соціальної справедливості.

Ключові слова: сталий розвиток, економіка, ринок, система.

Для будь-якого типу цивілізації характерною ознакою є нестаціонарність, яка зумовлена постійним збільшенням кількості народонаселення, зростанням масштабів використання природних ресурсів, освоєнням нових територій, наявністю протиріч між національностями і державами. У сучасних умовах нестаціонарність розвитку людської спільноти характеризується наявністю неоднозначних і різноспрямованих тенденцій, які спричиняють нестабільність функціонування економічних, соціальних, культурно-етичних, геополітичних інститутів сучасності. Водночас на цьому фоні нестабільності все більш масштабніше почали з'являтися ознаки біологічної нестійкості, які пов'язані з погіршенням якості природного середовища.

У сучасній біосфері функціонують у тісному взаємозв'язку дві глобальні системи: природна, сформована впродовж мільярдів років еволюції матерії, а також соціальна, пов'язана з функціонуванням людського суспільства. Самозбереження людини в такому соціоприродному середовищі існування залежить від вміння вписувати соціальний порядок в природний – у цьому основна суть співіснування симбіозу природного і соціального елементів у процесі самоорганізації складної природно-соціальної системи.

Особливість сучасної ситуації на планеті полягає у тому, що відбувається зміна типів цивілізаційного розвитку. Техногенна цивілізація, яка була започаткована приблизно 300 років тому в Європі, а потім активно *розширювалась* по всьому світу, підходить до межі вичерпання ресурсів свого індустріального розвитку. Незважаючи на безперечні успіхи, науково-технічний прогрес спричинив появу низки глобальних кризових ситуацій. Аналіз стану соціальної системи свідчить, що сучасна цивілізація еволюціонує у напрямі нестійкості свого розвитку, що поглиблюється на основі стихійного некерованого розвитку, не сприяє стійкості розвитку життя на Землі.

У виступі колишнього Генсека ООН М. Стронга на відкритті конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 р. окреслено основні причини нестійкості цивілізації: “Центральні питання проблеми: характер виробництва і споживання в промислово розвиненій частині світу, який підриває системи, що підтримують життя на Землі; вибухоподібне зростання чисельності населення (в країнах, що розвиваються, чисельність населення щодоби збільшується на чверть мільйона осіб); постійне поглиблення нерівності між багатими і бідними (75% людства бореться за виживання); і нарешті, економічна система, яка не

враховує екологічні цінності і спричиняє екозбитки, система, яка розглядає необмежене зростання як прогрес” [1].

Тому постає очевидною необхідність принципово нової концепції динамічного розвитку цивілізації. Стратегічний напрям нового підходу до визначення шляхів розвитку цивілізації можна сформулювати у вигляді таких положень, які є основою вчення В. Вернадського про ноосферу [2]:

– діяльність людини поступово стає основним фактором еволюції біосфери і всієї Землі як космічного тіла;

– для подальшого розвитку соціуму і біосфери людина повинна взяти на себе відповідальність за спрямованість основних еволюційних процесів на нашій планеті.

Загальні контури нової моделі розвитку людства представлені в концепції “sustainable development”, ідейна платформа якої зафіксована в Декларації Конференції з навколишнього середовища і розвитку, яка відбулась у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. Вона полягає у тому, що держави світу зобов’язані забезпечити задоволення потреб у розвитку і збереження навколишнього середовища як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь. Поява концепції sustainable development (в українському варіанті найчастіше звучить як сталий, чи стійкий розвиток) – це лише перший крок до встановлення нових соціальних правил взаємодії людини і природи. При цьому треба пам’ятати, що природні правила людина не спроможна змінювати, а встановлені нею штучні правила не повинні суперечити природним закономірностям функціонування екосистем.

Важливість конференції в Ріо-де-Жанейро полягає у тому, що саме тут, на основі глибокого наукового аналізу, були зроблені неординарні висновки щодо подальшого розвитку цивілізації, які відобразились у прийнятому “Порядку денному на ХХІ ст.”. У ньому наголошувалось, що якщо людство не змінить свого взаємовідношення з природою, то воно приречене на зникнення в найближчому майбутньому. Тому потрібна зміна парадигми суспільного розвитку і розробка нової сучасної стратегії розвитку людства, основою якої повинна бути концепція “sustainable development”. Ідея стійкого розвитку об’єктивно зумовлена необхідністю узгодження соціально-економічного прогресу із збереженням природно-ресурсного потенціалу заради забезпечення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. По суті – це концепція виживання людської спільноти, яка має реалізуватись через принципову нову стратегію соціально-економічного розвитку національних господарств країн світу.

Концепція стійкого розвитку розглядає пошук шляхів розвитку людства як єдину загальнопланетарну проблему, в межах якої з єдиної позиції досліджуються глобальні техніко-технологічні, соціальні і екологічні проблеми сучасності. Вона багатовимірною й воедино пов’язує ресурсні, економічні, соціальні, демографічні, екологічні і політичні проблеми з метою визначення розумного балансу потреб нинішніх та майбутніх поколінь. При цьому людство розглядається як складна система, функціонування якої визначається певною сукупністю загальних законів, якими і визначається тип розвитку людської цивілізації. Лише в межах системного підходу можна здійснювати ефективне керування процесами глобалізації і фрагментації, інтеграції і дезорганізації, які є характерними для сучасного етапу розвитку людської спільноти.

Якщо уважно проаналізувати концепцію стійкого розвитку, важливим моментом якої є оптимізація споживання, то стає очевидним, що вона реалізовується тільки у разі забезпечення пріоритету:

– духовних цінностей над матеріальними;

- суспільних інтересів над індивідуалістичними;
- державного регулювання суто ринкових економічних механізмів.

Незважаючи на те, що тривають дискусії щодо визначення суті стійкого розвитку, неоднозначності самого терміну, на порядок денний вже поставлена проблема розробки механізмів переходу до принципів стійкого розвитку.

Розробка соціально-економічної тактики переходу до моделі сталого розвитку адекватна процесові формування загальнонаціонального господарського механізму екологічного стійкого розвитку. Такий господарський механізм є сукупністю форм і методів функціонування суспільного виробництва як цілісної еколого-економічної самопідтримуючої, зрівноваженої системи [3]. Вагоме слово у вирішенні цієї проблеми належить сказати економічній теорії.

На сьогодні центральним об'єктом дослідження економічної науки є економічна система, головними структурними елементами є фірма і домашнє господарство. Функціонування такої системи визначається типом взаємодії людей у процесі економічної діяльності.

Класична структура економічної системи певною мірою адекватно моделювала ситуацію на початку ери індустріалізації, але нині вже стали явними недоліки такої моделі економічних процесів. “Гірка правда полягає в тому, – відзначав колишній віце-президент США А. Гор в своїй роботі “Земля у рівновазі. Екологія і людський дух” – що наша економічна система частково сліпа. Вона ретельно перераховує те, що становить найбільшу цінність для покупців і продавців, <...> але в її розрахунках часто не враховується цінність того, що набагато важче купити і продати: чистої води і свіжого повітря, краси гір, лісів з різноманітною флорою і фауною і так далі. Саме часткова сліпота нинішньої економічної системи і є наймогутнішою силою, що стоїть за ірраціональними рішеннями, що стосуються екології нашої планети”.

Тривалий час висока ефективність функціонування економічних систем, з точки зору неокласичної економічної школи, базувалась на існуванні поточної рівноваги, на незмінних закономірностях максимізації корисності для соціума. Однак на початку ХХІ ст. якісні і кількісні зміни економічних процесів починають переважати важливість умов поточної рівноваги. Тому фундаментальні зміни повинні стати таким самим предметом економічної науки, як і максимізація корисності [4].

Сучасну ринкову економічну систему характеризує нечутливість до екологічних проблем, що має свої традиції і могутній інерційний потенціал. Так, засновник макроекономічного аналізу Ф. Кене ще в 1757 р. писав, що “...в кожній державі слід розрізняти блага, які мають споживну цінність, не маючи продажної, від багатств, що мають і споживну, і продажну цінність”. А. Сміт, один із засновників класичної економічної науки, добре розумів, що ринок не вирішує багато найважливіших питань. У 1776 р. у своїй відомій праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” він пише: “Чому вода, яка настільки необхідна, що без неї неможливе життя, має таку низьку ціну, тоді як в алмазів, які абсолютно не потрібні, така висока ціна?” Питання залишається невирішеним і нині.

Як виявилось, ринок погано відчуває деградацію середовища існування людини і байдужий до стійкості природних комплексів. Це і зрозуміло: ринок – головний інструмент регулювання економічної системи, тому він пристосований оптимізувати її за допомогою критеріїв максимізації прибутків, темпів зростання. Суть функціонування економічної системи визначається цілями, які ставляться перед нею. Економічна система

поводиться згідно з поставленими перед нею цілями, з відповідними критеріями оптимізації.

На сьогодні в світовій економічній науці і практиці намітився явний перегляд цілей суспільного розвитку, відбувається активний пошук нових орієнтирів управління світовою спільнотою. Інститути Організації Об'єднаних Націй розробляють принципово нові критерії оцінки рівня розвитку суспільства. Замість валового внутрішнього продукту, який на сьогодні є одним із основних макроекономічних показників, пропонуються індекс гуманітарного розвитку, індекс стійкого економічного добробуту, які прямо або побічно враховують якість життя, зумовлену природним і соціальним середовищем.

З точки зору стійкого розвитку, економічна наука повинна змінити об'єкт свого дослідження. Ще в 1992 р. на Конференції в Ріо-де-Жанейро наголошувалось на необхідності переходу від економічної до еколого-економічної системи (далі – ЕЕС). Нині поняття ЕЕС широко використовується в сучасній науковій економічній і екологічній літературі разом із менш вживаними “природно-економічна система”, “біоекономічна система”, “соціально-економіко-екологічна система” тощо.

Передумовами розгляду природно-соціальних комплексів як єдиної системи є: єдина енерго-матеріально-інформаційна основа, просторово-часова локалізованість, ресурсна обмеженість, наявність прямих і зворотних зв'язків, метаболічність і інвайронментальність (взаємодія з навколишнім середовищем), гомеостатичність функціонування, цілеспрямованість, нелінійність функціонування тощо. Еколого-економічну систему можна визначити як інтеграцію економіки і природи, що є взаємопов'язаним і взаємозумовленим функціонуванням суспільного виробництва та природних процесів як єдністю процесів виробництва і споживання матеріальних та нематеріальних благ із функціонуванням просторово-географічного середовища. Для окремого регіону або промислового комплексу ЕЕС – це обмежена певною територією частина екосфери, в якій природні, соціальні і виробничі структури та процеси пов'язані взаємопідтримуваними потоками речовини, енергії й інформації [5].

Доцільно відзначити, що будь-яка ЕЕС є досить складною системою, поведінка якої визначається не стільки конкретними функціональними характеристиками зв'язків, скільки їх спрямованістю. Процеси саморегуляції в природних системах засновані на механізмі негативного зворотного зв'язку. Класичним прикладом контура від'ємного зворотного зв'язку може бути взаємозв'язок між хижаком і жертвою, взаємодія між основними компонентами в екосистемі водоймища, на якому заснований процес його самоочищення. Всі екологічні системи включають контури від'ємних зворотних зв'язків, тобто є саморегульованими. На відміну від них, контури позитивних зворотних зв'язків призводять до руйнування системи. На контурах позитивного зворотного зв'язку засновані механізми людської економіки, коли зростання виробництва підтримується не дійсними потребами, а зусиллями маркетингу, нав'язливою рекламою, диктатом пропозиції. Сформована людиною техносфера повинна співвідносити свої цілі з біосферою як своєю надсистемою, вписувати свої технології в біосферні цикли для збереження основних характеристик природного середовища і середовища існування людини.

Сотні мільйонів років існувала стійка біосфера, а вид *homo sapiens* порівняно недавно (кілька мільйонів років тому) природним чином став її структурним компонентом. Переважну більшість часу свого існування людство збалансовано

співіснувало з природою, використовуючи тільки те, що йому було виділено за природним законом. Але поступово воно створило нестійку техносферу, що швидко розширювалась і яка постійно нарощувала конкуренцію з природною системою, здійснюючи глобальний екоцид – знищення екологічних систем. З теорії систем відомо також, що будь-яка система самоорганізовується навколо головної своєї мети, як орієнтира для напрямів матеріально-енергетичних потоків. Досягнення цільового стану пов'язане з реалізацією відомої системної тріади – мета організація, функція. Цілі верхнього рівня повинні бути узгоджені з метою нижніх рангів, які, своєю чергою, не повинні суперечити цілям надсистеми, в ролі якої для соціуму виступає біосфера.

Загальною функцією ЕЕС є використання і перетворення відповідних ресурсів для забезпечення функціонування людини як біологічного виду та як компонента соціальної і виробничої підсистем. З цієї точки зору призначення ЕЕС полягає у задоволенні економічних та екологічних потреб соціуму. З точки зору головних цілей функціонування ЕЕС можна дати такі визначення головних підсистем.

Соціальна (соціум) – сукупність певної групи людей, об'єднаних певними відносинами, зумовленими історично мінливими способами виробництва матеріальних і духовних благ.

Екологічна (екологія) – природна складова навколишнього середовища, система абіотичних і біотичних факторів, що здійснюють безпосередній вплив на людину, її господарську діяльність у межах певної території.

Виробнича (виробництво) – комплекс засобів обробки речовини, енергії та інформації з метою виробництва заданої продукції.

Водночас необхідно відзначити, що в системному аналізі структурування системи не є однозначним і воно визначається як метою дослідження, так і наявністю певного наукового інструментарію, який дає змогу досліджувати різні структури. Стійкий розвиток можна розглядати як функціонування еколого-економічної системи, яке забезпечує економічну ефективність, соціальну справедливість і екологічну безпеку системи загалом. Принципи стійкого розвитку своїми витоками пов'язані з принципами оптимізації, які були запропоновані В. Парето і називаються принципи “парето-оптимізації” та включають індивідуальну оптимізацію, ринкову ефективність і соціальний оптимум.

Використовуючи поняття “оптимальність за Парето”, стійкий розвиток можна трактувати як *розвиток, при якому поліпшення структури і типу функціонування окремих підсистем не погіршує структуру та функціонування інших підсистем ЕЕС і системи загалом*. Такий підхід вимагає розробки моделі системної оптимізації, що сприятиме отриманню економічних, екологічних і соціальних критеріїв нормального функціонування еколого-економічних систем [6, 7]. Окрім того, підхід з позицій оптимальності за Парето не дозволяє аналізувати ситуацію, коли становище однієї підсистеми поліпшується внаслідок погіршення становища інших. Таке становище характерне для сучасної глобальної ЕЕС. Це обмеження оптимальності за Паретто допомагає подолати критерій компенсації, запропонований Н. Калдором і Дж. Хіксом в 1939 р. [8]. Критерій Калдора-Хікса полягає у тому, *що положення В є кращим порівняно з положенням А, якщо ті, що отримують переваги від переходу до положення В, зможуть компенсувати втрати іншим від цього переходу і при цьому залишаються у вигравші*.

Важливим моментом дослідження еколого-економічної системи є визначення механізму функціонування цієї складної системи. У рамках класичної і неокласичної

школи ринкової економічної науки рушійною силою в ринковій економічній системі була так звана “невидима рука” ринку.

Згідно з твердженням А. Сміта, в економіці вільного ринку окремі індивіди, керуючись власними інтересами, підпорядковуючись діям “невидимої руки” ринку, мимоволі забезпечують задоволення інтересів інших людей і суспільства загалом. В ідеальному варіанті “невидима рука” ринку дає змогу досягати ефективного розподілу ресурсів, навіть якщо кожен окремих підприємець дбає лише про своє благополуччя. Тобто, “невидима рука” є ринковим механізмом саморегулювання економіки. Його суть полягає в тому, що “вільний ринок”, незважаючи на те, що кожен з “ринкових агентів” намагається максимізувати власний прибуток, сприяє зростанню суспільного багатства, підвищує ефективність суспільного виробництва. “Невидима рука” А. Сміта на сучасній мові системного аналізу свідчить про те, що ринок володіє “силою самоорганізації”, без зовнішнього втручання гармонізує економіку, незважаючи на конкурентну боротьбу.

При дослідженні ринкових механізмів економіки головний акцент найчастіше наголошується на чиннику конкуренції. Сучасні дослідження показують свідчить про те, що в еволюції живих систем діє як закон конкуренції, так і закон кооперації. Якщо закон конкуренції супроводжує механізм відбору, то закон кооперації – “механізм інтелекту”. При цьому в еволюційному контексті “інтелект” є “випереджаючим зворотним зв’язком”, тобто “зворотним зв’язком” від прогнозованого, бажаного стану (“зворотний зв’язок від майбутнього”). Кооперація на певному етапі розвитку протистоїть конкуренції – якщо через конкуренцію виживає найбільш пристосований для даної “ніші життя”, то через кооперацію відбувається виживання внаслідок нарощування сукупного інтелекту і поліпшення якості управління з боку кооперованого співтовариства. Синергетичним ефектом кооперації стає випереджаючий розвиток їх сукупного інтелекту, що підвищує якість зовнішнього управління еколого-економічної системи і сприяє удосконаленню механізмів самоорганізації. У прогресивній еволюції спостерігається тенденція “зміщення” від домінанти закону конкуренції і механізму відбору до домінанти закону кооперації і “механізму інтелекту”.

Необхідно відзначити, що кооперація може мати і негативні наслідки. Так, у межах ринкових механізмів, ефект кооперації нині досить часто використовується для “згортання” ринку – замість того, щоб боротися один із одним, “ринковим агентам” вигідніше скооперуватися, щоб диктувати монопольно покупцю ціну і отримувати ще більший прибуток. Це посилює необхідність досить ретельного підходу до застосування ринкових важелів керування економікою. Це дуже тонка матерія, така ж, як громадянське суспільство і розвинена демократія, – ними треба користуватися обережно, пам’ятаючи, що вони залишають державним органам мало можливостей для маневру. Для наочності можна порівняти дію ринкового механізму з атомною енергією. Людство на власному досвіді вже переконалося що атомна енергія може бути великим благом і одночасно великим нещастям, доказом чого слугує аварія на Чорнобильській атомній електростанції. А чи не є “чорнобильською” катастрофою для мільйонів знедолених те, що, завдяки ринковим механізмам, у руках окремих осіб зосереджено статки, які перевищують багатства окремих країн, а статки кількох десятків сімейств перевищують багатства всіх країн, що розвиваються?

Утім необхідно відзначити, що економіка, заснована на ринкових відносинах і вільній конкуренції, показала свою ефективність порівняно з іншими способами

організації господарської діяльності. Проблема “що виробляти?” вирішується тут не вказівками і директивами плануючих органів, а потребами і попитом споживачів, які краще за керівні органи знають, що їм потрібне і за що вони готові заплатити. Своєю чергою, попит і ціна на ринку примушують виробників товарів шукати найефективніші способи виробництва товарів, при цьому зменшуючи витрати, використовуючи новітні технічні досягнення і підвищуючи продуктивність праці (“як виробляти?”). Нарешті відповідь на питання “для кого виробляти?” визначається тими, хто володіє грошима. Звичайно, принцип соціальної справедливості при цьому не дотримується, але ринок і не створюється для цього. У цьому плані саме держава, корегуючи ринок, може багато в чому сприяти здійсненню соціальної справедливості шляхом відповідної податкової політики чи застосування інших механізмів.

Для досягнення цієї триєдиної економічної мети ринок виконує наступні функції: регулюючу, ціноутворюючу, стимулюючу, розподільчу, інформаційну, посередницьку. Перехід до принципів стійкого розвитку не змінить суті функціонального призначення ринку, хоча спричинить перегляд деяких принципів розвитку ринкової економіки. Адже досі воно було здебільшого стихійним, некерованим, що стало основою для критики капіталістичної системи К. Марксом і його послідовниками. Протиставляючи їй розумно заплановане безкласове суспільство майбутнього, вони уявляли його функціонуючим за єдиним планом і координованим із єдиного центру. Не відкидаючи ідеї необхідності планування і координації економічних процесів, необхідно визнати, що ринкова економіка виявилась більш гнучкішою і життєздатною.

Хоча ринкова економіка довела свою життєздатність, немає підстав вважати цю систему універсальною для всіх етапів розвитку людської цивілізації. Насамперед це стосується екологічних проблем. Адже важко заперечувати те, що саме ринкова економіка зробила найвагомий внесок у загострення нинішньої глобальної кризи (хоча ринкова економіка, в рамках своїх інститутів, першою і усвідомила екологічну загрозу, поставивши на порядок денний проблему стійкого розвитку).

Дедалі очевидніше, що перехід до принципів стійкого розвитку є неоднозначний для ринкової системи з причин не лише суб’єктивного, але і об’єктивного порядку, що їй потрібно переглянути деякі основи свого функціонування. Найперше їй необхідно піднятися над корпоративними і вузьконаціональними інтересами, над ринковим егоїзмом і турботами сьогоденної вигоди.

В економіці стійкого розвитку змінюється ієрархія цілей: цілі економічного розвитку регламентуються нормативом допустимої господарської місткості природних систем. До головних цілей функціонування ЕЕС додається збалансованість природних і виробничих потенціалів території, збереження якісного середовища існування. Виробнича діяльність у межах ЕЕС повинна вписуватись у біосферні цикли, зберігаючи середовище існування для всього живого. В економіці стійкого розвитку екологія і економіка – взаємозалежні підсистеми єдиного цілого, усуваються серйозні протиріччя між екологічними вимогами і економічними інтересами. Сучасне споживання і безповоротне вилучення поновлюваних природних ресурсів (повітря, прісної води, ґрунту, біопродукції) обмежується можливостями самовідтворювання природного комплексу. Така економіка спроможна подолати і серйозні суперечності між екологічними вимогами й економічними інтересами. Головним критерієм оптимізації повинен стати критерій, що визначає допустимий еколого-економічний баланс у кожній конкретній ЕЕС.

Прагнучи пристосувати ринкові механізми до нових економічних реалій, розвинуті країни в другій половині ХХ ст. перейшли до нової, соціально-ринкової моделі господарювання, основними функціями якої стало забезпечення соціального добробуту широких верств населення, узгодження економічних інтересів окремих індивідів, колективів, соціальних груп [9]. Концепція “масового споживання”, яка притаманна цій моделі і яка була логічним продовженням споживацького ставлення до природи в умовах “дикого” ринку, стала істотною загрозою для навколишнього природного середовища і впродовж кількох десятиліть людство переконалося в її обмеженості, найсерйознішим проявом якої стало загострення екологічної кризи. Упродовж досить короткого часу суттєво збільшилася інтенсивність забруднення довкілля і великою мірою вичерпався природний ресурсний потенціал унаслідок щоденного марнотратного споживання. Головний макропоказник економічного розвитку – валовий національний продукт нині одночасно символізує валове забруднення довкілля. Очевидно, що масове вирубування лісів, новобудови на родючих землях у національних рахунках фігуруватимуть як збільшення обсягу виробництва. Матеріальна культура споживання перейшла раціональні межі й призводить до абсурду та занепаду. Чим більше споживаємо, тим менше ми задоволені і тим більше виникає проблем. Вчені Заходу стверджують, що бюрократичний соціалізм занепає тому, що не дозволяв говорити економічної правди, а ринкова економіка може занепасти навколишнє середовище й себе, якщо не дозволить говорити екологічної правди [10]. Така ситуація зумовлена тим, що поліпшення функціонування соціальної і виробничої підсистем відбувалось внаслідок погіршення функціонування екологічної підсистеми.

Усвідомлення катастрофічності такої траєкторії розвитку впритул підвело до необхідності побудови не тільки соціальної, але й екологічно орієнтованої моделі ринкової економіки. Екологічні та соціальні аспекти цієї моделі є обмежувальними параметрами, до того ж екологічні параметри мають пріоритет. Складність побудови такої моделі полягає також у потребі поєднання світових цивілізованих засад і національної своєрідності суспільно-господарського бугтя країн, у яких застосовується згадана модель.

Тривалий час економічна теорія і політика базувались на уявленні, що масштаби економічної діяльності людей є достатньо малими порівняно з масштабами екологічної системи нашої планети і вплив на останню є незначним. На сьогодні ми живемо в світі, в якому сукупна економічна діяльність заповнила майже весь наявний екологічний простір. Багато що з того, що ми оцінюємо як економічне зростання, насправді є простим збільшенням потоку фізичних матеріалів – нафти, мінералів, біомаси і води, що споживаються економічною системою. Як і на момент появи людини, так і нині ми залежимо від спроможності природи забезпечувати нас цими ресурсами життєдіяльності і абсорбувати відходи, що утворюються у процесі господарської діяльності. Нині відбувається усвідомлення того, що можливості природи величезні, але не безмежні. Сучасне виробництво вже підійшло до цих меж, а тому система економічного мислення і діяльності, яка ігнорує їх, повинна бути докорінно змінена. Припускати, що економічне зростання може продовжуватися нескінченно, – означає вірити в неможливе.

Еко-соціальна ринкова економіка і стійкий розвиток суспільства ґрунтуються на трьох підмурках – це органічне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та ресурсно-екологічної збалансованості. Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути стійким в довготерміновій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова

нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проекти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також приречені на невдачу.

Складовою еко-соціальної ринкової економіки є широке застосування ринкових стимулів та еколого-економічних механізмів у вирішенні проблем природного довкілля, а також обмеження жорсткого адміністративного управління чи регулювання. Реалізація такої моделі вимагає перегляду макроекономічної та секторальної політики з метою “інтерналізації екстерналій” – трансформування зовнішніх екологічних і соціальних факторів, пов’язаних із виснаженням природних ресурсів та забрудненням довкілля, у внутрішні витрати виробництва, у їх інтеграцію в процес ринкового ціноутворення.

Приватна ініціатива і конкуренція вільних товаровиробників вже продемонстрували свої великі можливості, і немає потреби доводити, що без цього могутнього двигуна сучасний прогрес просто б не відбувся. Але, як і будь-яка стихія (а приватне підприємництво – це все-таки і насамперед стихія, лише до певної міри передбачувана і підвладна управлінню), вони несуть в собі як творчий, так і руйнівний початок. Виходячи з цього, можна передбачати, що ринкові механізми економічного регулювання будуть задіяні і в процесах стійкого функціонування еколого-економічної системи. Тільки при цьому повинні переважати механізми кооперації, які повинні бути використані на вирішення суспільно значущих проблем. Водночас треба пам’ятати, що ринок не видуманий людиною. Його основою є закономірності функціонування складних природних систем. Головний принцип, що визначає функціонування життя на будь-яких рівнях, – це конкурентна взаємодія автономних, нескорельованих між собою систем. Цей принцип покладено є основою вільного ринку. Загальновідомо, що точність, з якою відбувається фіксація цін на вільному ринку, дуже висока. Ніякі розрахунки на основі математичних моделей і сучасної комп’ютерної техніки не спроможні досягнути такої точності й замінити вільний ринок. Сучасні ринки – це лише адаптація головних принципів життя до існуючої культури, до рівня розвитку цивілізації.

Класична економічна наука спрямовувала “невидиму руку” ринкових механізмів переважно на економічне зростання за схемою “гроші – товар – гроші”. В межах еколого-економічної системи на перший план виходить економічний розвиток а економічне зростання є лише як важливим елементом стійкого функціонування системи загалом. Тому функціонування ЕЕС можна буде визначити за схемою “потреби – діяльність – потреби”. При цьому категорії “потреби” і “діяльність” повинні співвідноситись не тільки до соціальної підсистеми, але й до виробничої і екологічної підсистем. Головною проблемою забезпечення стійкого розвитку ЕЕС є визначення критерію збалансованості потреб головних підсистем, їх співставлення зі спроможністю екологічної підсистеми задовольнити їх.

Ринкова економіка в умовах стійкого розвитку повинна ґрунтуватись на органічному поєднанні економічної ефективності, ресурсно-екологічної збалансованості та соціальної справедливості. Тоді вона буде ефективним засобом вирішення проблем стійкого розвитку, які зумовлені низкою факторів.

По-перше, диференціація рівнів розвитку і життя людей у промислово розвинених країнах Півночі і країнах Півдня, що розвиваються, досягла такої величини, що стали

реальними небезпеки соціального вибуху, локальних конфліктів, втрати контролю світової спільноти над ситуацією на планеті. Розвинені країни усвідомили, що таке становище є життєво небезпечним передусім для них самих.

По-друге, небезпеки, пов'язані зі станом навколишнього середовища, стали дуже актуальними, що вимагають негайних дій, принципово іншої технологічної політики.

По-третьє, стало остаточно зрозуміло, що бідність трьох чвертей населення Землі є однією з основних причин зростання навантаження на навколишнє середовище.

По-четверте, настало усвідомлення того, що не існує іншого шляху для ліквідації бідності більшості людей нашої планети, крім прискореного розвитку Півдня і Сходу.

По-п'яте, визнана неможливість вирішення вказаних актуальних проблем без участі всієї світової спільноти – на національному рівні покінчити з ними не можна.

Ці проблеми не є принципово новими, з якими стикалась ринкова економіка. Головне питання – які механізми з арсеналу ринкової економіки необхідно залучити для їх ефективного вирішення. Ключова проблема економічної стійкості полягає у тому, щоб забезпечити достатнє і безперервне економічне зростання, що гарантує високий рівень зайнятості і задовольняє суспільні очікування, водночас здійснити це без виснаження матеріальних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Для ефективного використання ринкових механізмів для забезпечення стійкого функціонування ЕЕС необхідно керуватись наступним положенням.

Ринок – інститут, необхідний у будь-якій економічно ефективній системі розподілу. Проте за своєю суттю ринок відображає тільки переваги тих, у кого є гроші. Без втручання уряду і суспільного контролю вільний (нерегульований) ринок не враховує потреб тих, у кого грошей немає, нехтує основними вимогами на товари широкого вжитку, не покриває значною частиною суспільних витрат виробництва. Щоб досягти соціальної справедливості і стати на шлях екологічно стійкого розвитку, уряди повинні втрутитися і створити таку структуру, яка примусить приватний сектор цілком покривати власні витрати, підтримає конкурентну боротьбу за ринок, сприятиме справедливому розподілу прибутків, забезпечить наявність необхідних товарів широкого вжитку. Стійкий розвиток формує суспільство, в якому уряд і ринок повністю несуть відповідальність перед суспільством і відповідають його інтересам.

У своєму виступі на Європейському форумі зі стійкого розвитку і ефективного управління, що відбувся в Парижі в березні 2002 р., Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй К. Аннан відзначив: "Останнім часом ми кинули всі свої сили на вирішення проблем глобалізації, озброєних конфліктів і тероризму, не беручи до уваги, що всі ці проблеми безпосередньо пов'язані з таким поняттям, як стійкий розвиток. Це поняття, на жаль, сьогодні сприймається лише як красиві слова, а не як заклик до дії. Незважаючи на те, що сьогодні необхідність стійкого розвитку очевидна, багато хто досі не розуміє дійсного значення цього поняття. Ми зробимо все можливе, щоб донести до громадськості ту просту істину, що стійкий розвиток – це не абстракція, це питання життя і смерті для мільйонів людей і, можливо, для всього людства".

Людство за короткий історичний термін сильно дестабілізувало функціонування як соціальної, так і екологічної підсистем глобальної ЕЕС. Людина створює для себе небезпечне середовище і внаслідок цього змінюються умови існування людини і суспільства. Стійкий розвиток ставить питання про місце людини у взаємовідносинах людини і суспільства, людини і природи, вимагає соціальної справедливості та рівності.

Для вирішення завдань стійкого розвитку необхідна радикальна зміна в поглядах на розвиток економіки й цивілізації загалом.

Тому можна констатувати, що сучасна ситуація на планеті загалом відображає не лише низький рівень стратегічного мислення людства, але і складність самої проблеми, а також стан теорії пізнання, суспільної і фундаментальної науки. Водночас стає очевидним, що без наукового розуміння першопричин сучасних глобальних проблем цивілізації та ідентифікації пріоритетних цивілізаційних цілей неможливо отримати адекватні відповіді на виклики часу.

Література

1. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г.) [Текст] : информац. обзор / В. А. Коптюг — Новосибирск : СО РАН, 1992. — 62 с.
2. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи биологии [Текст]. — 1944. — № 18. — Вып. 2. — С. 113—120.
3. Веклич О. Формування економічного механізму сталого розвитку України / О. Веклич // Вісник НАН України [Текст]. — 2000. — № 2. — С. 8, 9.
4. Яременко О. Л. Механізм інституційних змін / О. Л. Яременко // Економічна теорія [Текст]. — 2006. — № 6. — С. 3.
5. Дорогунцов С. Сталий розвиток в управлінні еколого-економічними системами / С. Дорогунцов, А. Федорошцева, О. Ральчук // Економіка України [Текст]. — 2001. — № 1. — С. 74—84.
6. Глушков В. М. О системной оптимизации / В. М. Глушков // Кибернетика [Текст]. — 1980. — № 5. — С. 89, 90.
7. Яцкевич В.В. Проблема “межзростання” і системна оптимізація / В. В. Яцкевич // Економіка України [Текст]. — 2006. — № 3. — С. 4—12.
8. Тарасова С. В. Экономическая теория благосостояния [Текст] / С. В. Тарасова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — С. 84.
9. Шевчук В. Новітня парадигма новітніх знань / В. Шевчук // Універсум [Текст]. — 1996. — № 7/8. — С. 22.
10. Вайцзеккер Э. Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная. Новый доклад Римскому клубу [Текст] / Э. Вайцзеккер, Л. Ловинс. — М. : Academia, 2000. — 400 с.

T. Zahorska,
Ġ. Korenovskyi

ECONOMIC THEORY AND PROBLEMS OF MODERN ECONOMY

The conceptual aspects of the concept of sustainable development are investigated, the necessity of searching the mechanisms of economy transition to sustainable development is shown. The role of market mechanism in the formation of the socio-environmentally-oriented economy is considered. Special attention is paid to the primary objectives of market economy to ensure cost-efficiency, resource-ecological balance and social justice.

Key words: sustainable development, economy, market, system.